

The Approach of Jurisprudence, Iranian Criminal Law and International Criminal Law towards the Victims of Environmental Crimes

Saleh Nouri¹, Seyed Najmaddin Guraishi^{*2}

1. Assistant Professor, Department of Theology, Payame Noor University, Tehran, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)

ARTICLE INFORMATION

Type of Article:

Original Research

Pages: 151-163

Corresponding Author's Info

ORCID: 0009-0003-8008-1989

TELL: +989141683703

Email: jilwaan@pnu.ac.ir

Article history:

Received: 03 Mar 2021

Revised: 20 Apr 2021

Accepted: 24 May 2021

Published online: 22 Jun 2021

Keywords:

*Environmental Crimes,
Environmental Victims,
Victims, Water, Soil, Land,
Animal Species.*

ABSTRACT

Victims of environmental crimes are one of the important subjects of criminology that have received less attention. Based on this, the aim of this article is to examine the approach of jurisprudence, Iranian criminal law and international criminal law towards the victims of environmental crimes. This article is descriptive and analytical and has investigated the mentioned subject by using the library method. The findings indicate that in jurisprudence, the protection of multiple elements of nature including water, soil and land, animal species and plants as victims of environmental crimes has been emphasized in Iranian criminal law, considering the novelty of the legal identification of the concept of guilt. Seeing in its modern sense, as well as the novelty of paying attention to environmental crimes, the victims of such crimes are less recognized as victims of environmentally destructive behaviors, and the adoption of a protective criminal policy, especially. It is not on the agenda of the criminal policy-making system. Protection of victims of environmental crimes in Iran is limited to minor crimes and the scope of impact is limited to one or more specific persons, and the scope of legislative protection includes the dimensions of many victims of macro-environmental crimes, such as residents of a city or region. In the international documents, many environmental documents have been approved, but the attacks of the victims of environmental crimes are limited to international crimes and under the banner of this category of crimes.

This is an open access article under the CC BY license.

© 2021 The Authors.

How to Cite This Article: Nouri, S & Guraishi, SN (2021). "The Approach of Jurisprudence, Iranian Criminal Law and International Criminal Law towards the Victims of Environmental Crimes". *Journal of Comparative Criminal Jurisprudence*, 1(2): 151-163.

انجمن علمی فقه‌پژای تطبیقی ایران

فصلنامه فقه‌پژای تطبیقی

www.jccj.ir

فصلنامه فقه‌پژای تطبیقی

دوره اول، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

رویکرد فقه، حقوق کیفری ایران و حقوق کیفری بین‌المللی نسبت به قربانیان جرایم زیست‌محیطی

صالح نوری^۱، سیدنجم‌الدین قریشی^{۲*}

۱. استادیار، گروه الهیات، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۲. استادیار، گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسؤل)

چکیده

قربانیان جرایم زیست‌محیطی از موضوعات مهم بزه‌دیده‌شناسی است که کمتر مورد توجه قرار گرفته است. بر همین اساس هدف مقاله حاضر بررسی رویکرد فقه، حقوق کیفری ایران و حقوق کیفری بین‌المللی نسبت به قربانیان جرایم زیست‌محیطی است. این مقاله توصیفی - تحلیلی است و با استفاده از روش کتابخانه‌ای به بررسی موضوع مورد اشاره پرداخته است. یافته‌ها بر این امر دلالت دارد که در فقه بر حمایت از عناصر چندگانه طبیعت شامل آب، خاک و زمین، گونه‌های جانوری و گیاهان به‌عنوان قربانیان جرایم زیست‌محیطی تأکید شده است. در حقوق کیفری ایران نیز با توجه به جدیدبودن شناسایی تقنینی مفهوم بزه‌دیدگی در معنای مدرن آن و نیز جدیدبودن توجه به جرایم زیست‌محیطی، بزه‌دیدگان این گونه جرایم به‌عنوان قربانیان رفتارهای مخرب محیط زیست کمتر مورد شناسایی قرار گرفته و اتخاذ یک سیاست جنایی حمایتی به‌ویژه در رابطه با جرایم زیست‌محیطی بزرگ که گستره وسیعی از اشخاص تحت تأثیر آن قرار می‌گیرند، در دستور کار نظام سیاست‌گذار جنایی قرار ندارد. حمایت از قربانیان جرایم زیست‌محیطی در ایران محدود به جرایم خرد و با دامنه اثرگذاری محدود به یک یا چند شخص معین بوده و گستره حمایت مقنن دربرگیرنده ابعاد قربانیان فراوان جرایم کلان زیست‌محیطی نظیر ساکنین یک شهر یا منطقه معین نمی‌گردد. در اسناد بین‌المللی نیز از محیط زیست اسناد متعددی تصویب شده است، اما حمایت از بزه‌دیدگان جرایم زیست‌محیطی محدود به جنایات بین‌المللی و تحت لوای این دسته از جرایم است.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۱۵۱-۱۶۴

اطلاعات نویسنده مسؤل

کد ارکید: ۱۹۸۹-۸۰۰۸-۰۰۳-۰۰۰۹

تلفن: +۹۸۹۱۴۱۶۸۳۷۰۳

ایمیل: jilwaan@pnu.ac.ir

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۱۳

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۰/۰۱/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۰۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۰۴/۰۱

واژگان کلیدی:

جرایم زیست‌محیطی،

قربانیان زیست‌محیطی، بزه‌دیده، آب،

خاک، زمین، گونه‌های جانوری.

مقدمه

روند روزافزون آلودگی‌های ناشی از صنعتی‌شدن در جهان، آلودگی اقتصادی و صنعتی، بهره‌برداری بی‌رویه و مصرف نادرست از منابع پایه و طبیعی، فعالیت‌های غیرعادلانه، آلودگی‌های منابع محدود آب شیرین، خاک و هوا در شهرهای بزرگ، از جمله مواردی هستند که تحت عنوان جرایم زیست‌محیطی تعریف می‌شوند. این جرایم، اگرچه کل حیات طبیعی را تهدید می‌کنند و بقای جامعه طبیعی در گرو تجدید نظر در این برخوردهاست، اما بزه‌دیدگان جرایم زیست‌محیطی به‌صورت خاص از این مسائل آسیب می‌بینند که از آن جمله می‌توان به گروه‌های انسانی مورد حملت شیمیایی، آسیب پذیران آلودگی‌های صنعتی، صدمات وارده بر پیکره طبیعت همچون قطع درختان و شکار و صید بی‌رویه را نام برد، لذا اتخاذ تدابیر قضایی در قبال این جرایم چه در سطح ملی و چه بین‌المللی ضروریست. مسأله‌ای که این تحقیق با آن روبه‌روست، باتوجه به سؤالات طرح پیشنهادی، از یک‌سو، بررسی چگونگی شناخت بزه‌دیدگان جرایم زیست‌محیطی، به این‌که شامل چه گونه‌هایی می‌شود و چه راهکارهایی برای حمایت کیفری و غیرکیفری از آن‌ها، در حقوق ایران و در اسناد بین‌المللی وجود دارد، می‌باشد و از سوی دیگر، شناخت محدودیت‌ها و نواقص قانونی حمایت از بزه‌دیدگان جرایم زیست‌محیطی مورد توجه هست که در واقع، در اتخاذ تدابیر آتی، اعم از قضایی یا قانونی، می‌تواند موثر ثمر باشد. سؤال اساسی که در این خصوص مطرح می‌شود، این است که فقه، حقوق کیفری ایران و حقوق کیفری بین‌المللی نسبت به قربانیان جرایم زیست‌محیطی چه رویکرد دارند؟ به‌منظور بررسی سؤال مورد اشاره ابتدا بزه‌دیده جرایم زیست‌محیطی و جرم‌شناسی سبز و سپس رویکرد فقه، حقوق کیفری ایران و حقوق کیفری بین‌المللی در خصوص قربانیان جرایم زیست‌محیطی بررسی می‌شود.

۱- بزه‌دیده جرایم زیست‌محیطی و جرم‌شناسی سبز

منظور از بزه‌دیدگی سبز «هر آن چیزی است که جزء ذات طبیعت است که هر چیزی که در طبیعت وجود دارد. به همین جهت اجزای طبیعت که بزه‌دیده سبز واقع می‌شوند، عبارت‌اند از: هوا، آب، خاک، جانوران، درختان، گیاهان و زمین؛ بنابراین

اگرچه ممکن است جرایم زیست‌محیطی بر آنچه که در این جهان مادی وجود دارند، تأثیر بگذارند (مانند تأثیر آلودگی هوا بر آثار تاریخی - فرهنگی)، اما این موارد بزه‌دیدگی سبز نخواهند بود، چراکه جزء ذات طبیعت نبوده و از مصنوعات بشری هستند» (زارع مهدوی و دانش ناری، ۱۳۹۵: ۱۳). اصطلاح بزه‌دیدگی زیست‌محیطی برای نخستین‌بار از سوی کریستوفر ویلیامز در سال ۱۹۹۶ استعمال شد و به‌زعم وی، بزه‌دیدگی تا اندازه زیادی به فعل و ترک و ترک فعل‌های دولت بستگی دارد که در اثر قصور و بی‌مبالاتی آن‌ها منجر به آسیب به محیط زیست می‌شود (وایت، ۱۳۹۶: ۲۰۵). در این رابطه، بزه‌دیده نیز شخصی مستقل یا متعلق به یک مجموعه است که محتمل آثار دردناک برخی عوامل شده که این عوامل دارای ریشه‌های طبیعی یا حوادث طبیعی می‌باشند. در تعریف مشابه دیگری گفته شده جرم‌شناسی سبز که به‌عنوان جرم‌شناسی زیست‌محیطی نیز شناخته می‌شود، نشان‌دهنده شاخه‌ای از جرم‌شناسی است که در مورد جرم‌انگاری آسیب‌های زیست‌محیطی و پدیده‌های مربوط به آن مطالعه می‌کند (Emmons et al, 577-580: 2011). جرم‌شناسی سبز یکی از شاخه‌های جرم‌شناسی انتقادی محسوب می‌شود و بدون آگاهی داشتن از جرم‌شناسی انتقادی نمی‌توان وارد قلمرو جرم‌شناسی سبز گشت. در واقع مبادی جرم‌شناسی انتقادی دروازه ورود به جرم‌شناسی سبز است (صفاری، ۱۳۹۱: ۲۵). جرم‌شناسی سبز به‌دنبال تبیین و تحلیل نظام جرم‌انگاری رفتارهای مخرب محیط زیست است و با سطح وسیعی از فعالیت‌های انسانی در ارتباط است. لازم به‌ذکر است که قلمرو جرم‌شناسی روزبه‌روز در حال وسیع‌تر شدن است و اشکال جدیدی از جرایم زیست‌محیطی در حال پدیداری هستند، از قبیل غارت سیستماتیک جنگل‌ها، استفاده آگاهانه و غلط از اسپری‌های شیمیایی و کردها در کشاورزی، قاچاق و معامله گونه‌های نادر گیاهی و جانوری، انبار نادرست و نالیمن زباله‌های شیمیایی، انتقال غیرقانونی آن‌ها به کشورهای کمتر توسعه‌یافته. جرم‌شناسی سبز، علمی حقوقی، بلکه علم تجربی نیز هست که از دانسته‌های به‌دست‌آمده از پژوهش‌های تجربی نیز منظور توضیح دلایلی که به‌موجب آن اعمال مجرمانه علیه محیط زیست به‌وجود آمده، استفاده می‌کند. این حوزه متمایز از

بشری است که باعث متغیرنمودن جو جهان شده و جدا از تغییرات طبیعی آب و هوا است که در دوره‌های زمانی مختلف پدید می‌آید. این مسأله تا بدان‌جا اهمیت یافته است که مراجع بین‌المللی چون شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد تغییرات آب و هوایی را به‌منزله تهدیدی علیه صلح و امنیت بین‌المللی قلمداد کرده و دو قطعنامه در رابطه با «حقوق بشر و تغییرات آب و هوایی در ۲۸ مارس ۲۰۰۸ و ۲۵ مارس ۲۰۰۹ به تصویب رسانده است (بیگزاده و افشاری، ۱۳۹۰: ۲۴۳-۲۱۱).

در نظام حقوقی ایران قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴ قانونی خاص است که بزه‌دیدگی هوا را مورد شناسایی قرار داده است. ماده ۲ این قانون مقرر می‌دارد: «آلودگی هوا عبارت است از وجود و پخش یک یا چند آلوده‌کننده اعم از جامد، مایع، گاز، تشعشع پرتوزا و غیرپرتوزا در هوای آزاد به مقدار و مدتی که کیفیت آن را به‌طوری‌که زیان‌آور برای انسان و یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد، تغییر دهد.»

«در این قانون پس از بیان منابع آلوده‌کننده هوا و دسته‌بندی سه‌گانه آن‌ها به وسایل نقلیه موتوری، کارخانه‌ها کارگاه‌ها و نیروگاه‌ها و منابع تجاری و خانگی و منابع متفرقه برای اشخاصی که موجب آلودگی هوا شوند، کیفرهایی در مواد ۲۸ تا ۳۲ پیش‌بینی شده است. مهم‌ترین رفتارهای مجرمانه در این قانون عبارت‌اند از: تردد با وسایل نقلیه موتوری آلوده‌کننده (ماده ۲۸)؛ نقض ممنوعیت‌های آلودگی هوا (ماده ۲۸)؛ عدم رعایت ضوابط، رفع آلودگی یا توقف فعالیت‌های موجب آلودگی هوا از سوی کارخانه‌ها و کارگاه‌ها (ماده ۲۹) و ایجاد آلودگی توسط منابع تجاری و اماکن عمومی (ماده ۳۱) و منابع متفرقه و خانگی (ماده ۳۲)» (سودمندی، ۱۳۹۸: ۱۲).

«با این وجود، سه نکته درخصوص بزه‌دیدگی هوا در نظام حقوقی ایران به‌خصوص قانون مزبور قابل ذکر است. نخست آن‌که قانون مزبور حمایت کافی را از هوا در برابر آلودگی به عمل نیاورده است. به‌طور مثال می‌توان به جرایم قابل ارتکاب توسط منابع موتوری آلوده‌کننده اشاره کرد که فقط تردد با آن‌ها جرم‌انگاری شده است، درحالی‌که بدیهی است تردد به‌معنای عبور و مرور در معابر است و چنانچه وسیله نقلیه موتوری بدون تردد روشن گردد و آلودگی تولید نماید، با تمسک به این ماده

کارهای پژوهشی در گذشته است، چراکه تماماً مربوط به انحراف و کج‌رفتاری جدیدی است که بر پایه اشکال متفاوت علت‌شناسی جرم می‌باشد (Emmons et al, 2011: 577-580). بنابراین می‌توان گفت، بزه‌دیدگی در این خصوص زمانی مطرح می‌شود که جرم‌انگاری صورت گرفته باشد. از طرفی، دسته‌ای از رفتارهای مخرب زیست‌محیط وجود دارد که جرم‌انگاری نشده‌اند و افراد، قربانی این مسائل می‌گردند که باید دید در چهارچوب جرم‌شناسی سبز نسبت به این قبیل مسائل چه موضعی در نظر گرفته شده است، یعنی بایستی به جرم‌انگاری این رفتارها برای فراهم‌کردن زمینه حمایت از قربانیان در دامنه حقوق کیفری پرداخت.

۲- حمایت از بزه‌دیدگان جرایم زیست‌محیطی در فقه و حقوق کیفری ایران

در این قسمت به بررسی حمایت از بزه‌دیدگان جرایم زیست‌محیطی در فقه و حقوق کیفری ایران پرداخته می‌شود.

۲-۱- حمایت از قربانیان غیرانسانی جرایم زیست‌محیطی

بزه‌دیدگان سبز غیرانسانی (بی‌جان) بر چهار دسته: ۱- هوا؛ ۲- آب؛ ۳- خاک؛ ۴- زمین تقسیم می‌شوند.

۲-۱-۱- هوا

خداوند در قرآن به باد قسم یاد کرده است. «سوگند به بادهای ذره افشان» (ذاریات/۱)؛ تعبیر زیبای قرآنی در مورد باد، واژه بشارت و رحمت است. «و از نشانه‌های او این است که بادهای بشارت‌آور را می‌فرستد تا بخشی از رحمتش را به شما بچشاند و تا کشتی به فرمانش روان گردد و تا از فضل او روزی بجوید و امید که سپاسگزاری کنید» (روم/۴۶). «و اوست که بادها را پیشاپیش باران، رحمتش مژده‌رسان می‌فرستد. همین تعبیر در آیات دیگری نیز طرح شده است» (اعراف/۵۷). باد منشأ برکات زیست‌محیطی فراوانی است. هوا عامل حیات بدن‌هاست و با تنفس و گرفتن آن از خارج باعث حیات درون جسم می‌گردد (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۲۰/۳). امروزه یکی از آثار مهم آلودگی در هوا که در اثر انتشار گازهای گلخانه‌ای به‌وجود می‌آید، تغییر در آب و هوا است. به‌موجب ماده ۱ کنوانسیون تغییرات آب و هوایی این پدیده به‌معنای تغییری در آب و هوا است که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم ناشی از فعالیت‌های

که برای دیگران می‌تواند مضر باشد، به رسمیت شناخته شده است.

۲-۱-۲- آب

قرآن کریم می‌فرماید: «پس انسان باید به خوراک خود بنگرد که ما آب را به صورت بارشی فرو ریختیم، آنگاه زمین را با شکافتنی [لازم] شکافتیم، پس در آن دانه رویانیدیم و انگور و سبزی و زیتون و درخت خرما و باغ‌های انبوه و میوه و چراگاه [تا وسیله] استفاده شما و دام‌هایتان باشد» (عبس/۳۲-۲۴). در احادیث و روایات رسیده از اهل بیت (ع) هم این موضوع به گونه‌های مختلفی مورد اشاره قرار گرفته است. در قرآن ۶۳ بار کلمه «ماء» به کار رفته است که در موارد بسیاری، یکی از عوامل حیات شمرده شده است، مانند: «و هر چیز زنده‌ای را از آب پدید آوردیم» (انبیاء/۳۰) از ظاهر سیاق برمی‌آید که کلمه جعل به معنای خلق و جمله «كُلُّ شَيْءٍ حَيٌّ» مفعول آن باشد و مراد این باشد که آب، دخالت تامی در هستی موجودات زنده دارد (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۲۷۹/۱۷)، همچنان که همین مضمون را در جای دیگر آورده و فرموده است: «و خداست که هر جنبنده‌ای را ابتدا از آبی آفرید» (نور/۴۵). در آیات قرآن نیز با بیان‌های متفاوت به آن اشاره «و اوست کسی که از آب، بشری آفرید» (فرقان/۵۴) که اشاره به نقش آب در پیدایش انسان دارد. «و اوست کسی که آسمان‌ها و زمین را در شش هنگام آفرید و عرش او بر آب بود» (هود/۷) که اشاره به آب به‌عنوان زیر بنای نظام هستی دارد (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۲۱/۳).

«در نظام حقوقی ایران، هر چند حمایت کیفری از آب پراکندگی و عدم انسجام به چشم می‌خورد، اما در برخی قوانین بزه‌دیدگی آب در برابر آلودگی به رسمیت شناخته شده است. مهم‌ترین قوانینی که در این راستا به تصویب رسیده‌اند، عبارت‌اند از: قانون شکار و صید قانون آب و نحوه ملی‌شدن آن مصوب، ۱۳۴۷ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳، قانون تعزیرات و قانون حفاظت از دریاها و رودخانه‌های قابل کشتی‌رانی در مقابل آلودگی به مواد نفتی مصوب ۱۳۸۹» (خالقی و رشنوادی، ۱۳۹۲: ۱۳۱). ماده ۱ آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی آب مقرر می‌دارد: «آلودگی آب عبارت است از تغییر مواد محلول و یا معلق و یا تغییر درجه حرارت و دیگر خواص فیزیکی و شیمیایی و بیولوژیکی آب در حدی که آن را برای مصرفی که برای

نمی‌توان مرتکب آن را به کیفر رساند؛ نکته دوم را می‌توان در قالب یک پرسش مطرح کرد و آن این است که آیا به واقع آلودگی هوا مشمول ماده ۶۸۸ قانون تعزیرات در خصوص تهدید علیه بهداشت عمومی می‌شود یا خیر؟ در پاسخ می‌توان در نظر را مطرح کرد: نخست آن که آلودگی هوا از رهگذر این ماده قابل کیفردهی است، زیرا علاوه بر آن که تبصره ۲ ماده مزبور یکی از شقوق آلودگی محیط زیست را پخش یا آمیختن مواد خارجی به هوا به میزانی که کیفیت فیزیکی شیمیایی یا بیولوژیک آن را تغییر دهد، دانسته است، اصل ماده به صورت تمثیلی بیان شده که قابلیت تعمیم بر آلودگی هوا را نیز دارد، اما در مقابل براساس نظر دوم باید پاسخ پرسش مزبور را منفی دانست و معتقد بود که آلودگی هوا مشمول ماده ۶۸۸ نبوده و براساس قانون خاص خود قابل کیفردهی است» (احمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۵). «دلیل این امر آن است که از یک سو قانون تعزیرات قانونی عام بوده و قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا قانونی خاص، بنابراین بر طبق قواعد اصولی، عام مؤخر خاص مقدم را نسخ نمی‌کند و از دیگر سو منطقی به نظر نمی‌رسد که قانون در ماده ۶۸۸ برای سه دسته منابع آلوده کننده کیفر یکسان حبس تا یک سال را در نظر گرفته باشد که در این حالت ضمانت اجرای شخصی که با خودروی دودزا تردد می‌نماید، با صاحب کارخانه‌ای بزرگ که حجم وسیعی از آلودگی را تولید می‌نماید، همسان است، بنابراین با توجه به این که قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا برای دو دسته منابع آلوده‌کننده وسایل نقلیه موتوری و منابع، تجاری متفرقه و خانگی کیفر جزای نقدی را در نظر گرفته و کیفر حبس را تنها برای صاحبان کارخانه‌ها و کارگاه‌ها مقرر کرده، نمی‌توان این سه دسته را طبق ماده ۶۸۸ با ضمانت اجرای واحدی کیفر داد و هر سه را مشمول این ماده دانست؛ نکته سوم آن است که چیزی که از میزان تقویت تفکر حمایتی از هوا به‌طور بالقوه می‌کاهد، آن است که نظام حقوقی ایران آلودگی هوا را در صورتی به رسمیت می‌شناسد که تغییر حاصل در آن به‌طور حتم به حال، انسان، با سایر موجودات زنده یا گیاهان با آثار یا ابنیه مضر باشد» (کنارکوهی و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۶۸). در واقع بزه‌دیدگی هوا به جهت ارزش ذاتی خود نبوده، بلکه به جهت آن

رودخانه‌های قابل کشتیرانی کیفر حبس از شش ماه تا دوسال یا جزای نقدی از بیست میلیون ریال تا پنج میلیارد ریال و یا هر دو مجازات و برای آلوده‌نمودن غیرعمدی این آب‌ها جزای نقدی از ده میلیون ریال تا یک میلیارد ریال را در نظر گرفته است» (کنارکوهی و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۷۷). با این حال، هرچند بزه‌دیدگی آب در نظام حقوقی ایران به رسمیت شناخته شده است، اما این شناسایی به‌جهت ارزش ذاتی آب نبوده، بلکه بر طبق قوانین مزبور زمانی حمایت کیفری از آب در برابر آلودگی به‌عمل خواهد آمد که این آلودگی به ضرر سایرین باشد.

۲-۱-۳- خاک

«خاک عنصری ارجمند و برآورنده نیازهای آدمی است. قرآن کریم با روش‌ها و تعبیرهای مختلف اهمیت و ارزش خاک را به انسان می‌شناساند و می‌کوشد در این باره در انسان تنبیه آفریند» (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۶/۱۶۵). از منظر قرآن، خاک، مرحله نخست در سیر تکاملی انسان است: «و خدا است که شما را از خاکی آفرید، سپس از نطفه‌ای، آنگاه شما را جفت‌جفت گردانید» (فاطر/۱۱). «از این زمین شما را آفریده‌ایم، در آن شما را بازمی‌گردانیم و بار دیگر شما را از آن بیرون می‌آوریم» (طه/۵۵). در این آیه شریفه، «ابتدای خلقت آدمی را از زمین و سپس اعاده او را در زمین و جزئی از زمین و در آخر بیرون شدنش را برای بازگشت به سوی خدا از زمین می‌داند، پس در زمین یک دوره کامل از هدایت بشر صورت می‌گیرد. از طرفی از دید قرآن، زمین به‌عنوان کره خاکی، بستری آرام و آرامش آفرین برای انسان است که خداوند آن را برای زندگی آدمیان گسترانیده است» (بقره/۱۱۷)؛ «او پدیدآورنده آسمان‌ها و زمین است. کلمه بدیع، صفت مشبهه از مصدر بداعت است و بداعت هر چیز، به‌معنای بی‌مانندی آن است و بی‌مانندی، یعنی ذهن بدان آشنا نباشد. ابداع آن است که بدون سابقه و بدون پیروی از دیگران باشد، بهترین کلمه برای آن، ابتکار است» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۱۱۰). «در اینجا منظور این است که خداوند اختراع‌کننده آسمان‌ها و زمین است و آن دو را از روی ابتکار بدون این‌که از ساخته‌شده دیگری اقتباس کرده و فراگرفته باشد، ایجاد نمود» (طبرسی، ۱۳۷۲: ۳۶۸/۱).

آن مقرر است، مضر یا غیرمفید سازد.» تبصره ۲ ماده ۸۸ قانون تعزیرات نیز یکی از شقوق آلودگی محیط زیست را پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب دانسته، به میزانی که کیفیت فیزیکی شیمیایی یا بیولوژیک آن را به‌طوری‌که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد، تغییر دهد.

«در قوانین مختلف، کیفر در نظر گرفته‌شده برای مرتکب آلودگی آب باتوجه به نوع آب متفاوت خواهد بود. چنانچه آب آلوده‌شده از نوع آب آشامیدنی باشد، بر طبق ماده ۶۸۸ قانون تعزیرات، از جمله مصادیق تهدید علیه بهداشت عمومی است که کیفر حبس تا یک‌سال برای آن در نظر گرفته شده است. چنانچه آب رودخانه‌ها، دریاچه‌ها، تالاب‌های حفاظت‌شده، چشمه‌ها و آبشخورها آلوده شود، بر طبق بند «د» ماده ۱۲ قانون شکار و صید کیفر سه‌ماه تا سه‌سال حبس و یا جزای نقدی از یک میلیون و پانصد هزار ریال تا هجده میلیون ریال در نظر گرفته شده است» (خالقی و رشنوادی، ۱۳۹۲: ۱۲۱). «نکته قابل توجه در این خصوص آن است که ماده ۶۸۸ قانون تعزیرات ریختن مواد مسموم‌کننده در رودخانه‌ها را از مصادیق تهدید علیه بهداشت عمومی دانسته که از این جهت باید بیان داشت که در این مورد بند «د» ماده ۱۲ قانون شکار و صید حاکم خواهد بود، زیرا طبق قسمت اخیر ماده ۶۸۸ کیفر مقرر در ماده زمانی اعمال خواهد شد که بر طبق قوانین خاص کیفر شدیدتری برای مرتکب در نظر گرفته نشده باشد. سرانجام درخصوص مناطق دریایی ایران باید دو حالت را از هم تفکیک کرد: نخست آلودگی این آب‌ها با مواد غیرنفتی؛ دوم آلودگی با مواد نفتی درخصوص حالت نخست بند «د» ماده ۱۳ قانون شکار و صید حکم‌فرما خواهد بود که برای آلوده‌نمودن آب دریای خزر و خلیج فارس و دریای عمان کیفر حبس از نودویک روز تا سه‌سال یا جزای نقدی از یک میلیون و هشتصد هزار ریال تا بیست میلیون ریال را مقرر کرده است، اما در حالت دوم قانون حفاظت از دریاها و رودخانه‌های قابل کشتیرانی در مقابل آلودگی به مواد نفتی برای آلوده‌نمودن عمده آب مناطق دریایی موضوع قانون مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲/۰۱/۳۱ و آب‌های تحت حاکمیت دولت جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر و

که در ماده ۱۱ مزبور، برداشت خاک وسیله‌ای است که از رهگذر آن اراضی مستحدث و ساحلی تخریب می‌شود نه آن که خاک بزه‌دیده باشد.

۲-۱-۴- زمین

منظور از زمین در این جستار آن چه که غیر از بخش‌های اصلی محیط زیست و متعلق به کره خاکی است، می‌باشد؛ بنابراین گستره زمین بسیار وسیع بوده و برای مثال شامل آبشارها، کوه‌های کوهستان‌ها، کویر، دشت‌ها، چشمه‌ها اراضی بایر و موات، مراتع، بوته‌ها، خارها و درختچه‌ها می‌باشد. مهم‌ترین بزه علیه زمین در حقوق کیفری ایران تخریب آن است. ماده ۶۹۰ قانون تعزیرات مقرر می‌دارد: «هرکس به وسیله صحنه‌سازی به تهیه آثار تصرف در اراضی مزروعی اعم از کشت‌شده یا در آیش زراعی، جنگل‌ها و مراتع ملی شده، کوهستان‌ها، باغ‌ها، قلمستان‌ها، منابع آب، چشمه‌سارها، انهار طبیعی و پارک‌های ملی و ... به منظور تصرف یا ذی‌حق معرفی کردن خود یا دیگری مبادرت نماید یا بدون اجازه سازمان حفاظت محیط زیست با مراجع ذی‌صلاح دیگر مبادرت به عملیاتی نماید که موجب تخریب محیط زیست و منابع طبیعی گردد، به مجازات یک‌ماه تا یک‌سال محکوم می‌شود.» در قوانین خاص نیز بزه‌دیدگی زمین به رسمیت شناخته شده است که از جمله می‌توان به از بین بردن رستنی‌ها در مناطق حفاظت شده و پناهگاه‌های حیات وحش، پارک‌های ملی و آثار طبیعی، تخریب چشمه‌ها و آبشخور حیوانات در مناطق حفاظت‌شده و پناهگاه‌های حیات وحش (مواد ۱۰، ۱۱ و ۱۲ قانون شکار و صید) و بریدن و ریشه‌کن کردن بوته‌ها و خارها و درختچه‌های بیابانی، کویری و کوهستانی در مناطق کویری و بیابانی (ماده ۴۳ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع) اشاره کرد، برآمد؛ در دهه ۱۹۹۰ میلادی بزه‌دیده‌شناسی سبز که در پرتو جرم‌شناسی سبز که خود از رویکردهای انتقادی به نظام عدالت کیفری است، پا به عرصه ظهور گذاشت تا گامی انتقادی در عرصه شناسایی بزه‌دیدگان بزه‌های زیست‌محیطی را با نگاهی متفاوت برداشته باشد. بزه‌دیده‌شناسی سبز به دنبال اثبات این سخن است که علاوه بر بزه‌دیدگان انسانی که ماهیت بزه‌دیده شناسی متعارف را تشکیل می‌دهد، امکان ایراد ضرر بر کسان دیگری غیر از انسان است که می‌تواند آن‌ها را قربانی سازد؛ بنابراین باید نگاه خود را تغییر داده و طبیعت را نیز در کنار

«در نظام کیفری ایران خاک می‌تواند بزه‌دیده دو جرم آلودگی و تخریب باشد. آلودگی خاک مطابق ماده ۶۸۸ قانون تعزیرات در قالب تهدید علیه بهداشت عمومی جرم‌انگاری شده است، هرچند ماده ۹۸۸ سخنی از آلودگی خاک به میان نیاورده است، اما چون به صورت تمثیلی بیان شده، عنصر قانونی بزه‌دیدگی خاک را تشکیل می‌دهد؛ مطابق این ماده هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود، از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی با توزیع آب آشامیدنی آلوده دفع غیربهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زائد، ریختن مواد مسموم‌کننده در رودخانه‌ها، زباله در خیابان‌ها و کشتار غیرمجاز دام، استفاده غیرمجاز فاضلاب خام یا پساب تصفیه خانه‌های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می‌باشد و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند، به حبس تا یک‌سال محکوم خواهند شد. نکته مهم در این خصوص آن است که بزه‌دیدگی خاک در برابر آلودگی به جهت ارزش ذاتی خاک نبوده، بلکه به جهت آنکه ممکن است ضرری برای دیگران داشته باشد، صورت گرفته، به همین جهت است که تبصره دو ماده ۶۸۸ بیان می‌دارد: «منظور از آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به ... خاک ... به میزانی که کیفیت فیزیکی شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد، تغییر دهد» (کنارکوهی و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۷۸).

دومین جرم علیه، خاک تخریب آن است. در این خصوص دو مقرر قانونی به طور عام و خاص از خاک برابر رفتار تخریب گرانه حمایت کیفری به عمل آورده‌اند. نخست ماده ۶۹۰ قانون تعزیرات که مقرر می‌دارد: «هرکس ... مبادرت به عملیاتی نماید که موجب تخریب محیط زیست و منابع طبیعی گردد...، به مجازات یک‌ماه تا یک‌سال حبس محکوم می‌گردد»؛ دوم ماده ۱۱ قانون اراضی مستحدث و ساحلی مصوب ۱۳۵۴ که تخریب این اراضی از طریق برداشت خاک را مستوجب حبس تا سه‌سال دانسته است، اما دو نکته در خصوص جرم تخریب خاک در این دو قانون قابل ذکر می‌باشد: نخست آن که گستره حمایتی ماده ۹۹۰ تمامی کشور ایران را دربر می‌گیرد، درحالی که ماده ۱۱ ناظر بر اراضی مستحدث و ساحلی است؛ دوم آن که در ماده ۶۹۰ خاک به عنوان بزه‌دیده در نظر گرفته شده است، درحالی

انسان بزه‌دیده تلقی کنیم. از این‌رو از منظر بزه‌دیده‌شناسی سبز، بزه‌دیدگان سبز در دو دسته جانداران اشخاص جانوران درختان و (گیاهان و بی‌جانان هوا، آب، خاک و زمین) قابل شناسایی هستند. علاوه بر این نسل‌های آینده نیز بزه‌دیده سبز خواهند بود، خود در دو دسته ذکر شده می‌گنجند. در حقوق کیفری ایران نیز هرچند حمایت یک پارچه و سنجیده‌ای از محیط زیست و اجزای آن به عمل نیامده است، اما رویکرد حاکم بر آن دیدگاه طبیعت‌محور است که براساس آن بزه‌دیدگی دو دسته پیشین به رسمیت شناخته شده است. در واقع قوانین کیفری ایران هم اشخاص و هم طبیعت را به‌عنوان بزه‌دیده سبز معرفی کرده است. با این وجود چالش‌های موجود در این نظام قانونی را نباید نادیده گرفت. نبود انسجام مزبور چالش‌های فراوانی را برای اعمال یک سیاست جنایی حمایت‌مدار مطلوب و بخردانه به‌وجود می‌آورد، به همین جهت لازم است که متن ایرانی به سوی اصلاح قوانین کیفری زیست‌محیطی خود گام بردارد. علاوه بر این، آنچه که در نظام حقوقی ایران در خصوص آلودگی محیط زیست وجود دارد، عدم توجه به ارزش ذاتی منابع حیات، یعنی آب، خاک و هوا است. همین جهت لازم است که قانون‌گذار با اصلاح قوانین گستره حمایتی خویش باز بزه‌دیدگان منابع پیش‌گفته در برابر آلودگی را شفاف سازد و به ارزش ذاتی آن‌ها توجه نماید. از این‌رو آنچه مطمح نظر آن است که هرچند اجزای محیط زیست با یکدیگر مرتبط هستند، اما این ارتباط نباید سبب به حاشیه‌رفتن ارزش ذاتی آن‌ها شود که این امر لازم می‌نماید قانون‌گذار حمایت کیفری خویش را مبتنی بر ارزش ذاتی محیط زیست نماید، نه آن‌که زمانی پرچم حمایتی خویش را افراشته نماید که دیگر اجزای محیط زیست به سبب نقض بخشی از آن مورد آسیب قرار گیرد.

۲-۲-۲- حمایت از قربانیان جاندار غیرانسانی جرایم زیست‌محیطی
در قوانین متفرقه و پراکنده و به‌صورت خاص جرم‌انگاری‌هایی صورت گرفته است که بر وسعت جرایم حوزه زیست‌محیطی افزوده است. بدیهی است سیاست واحدی در زمینه جرم‌انگاری‌ها و مجازات‌ها در این قوانین ملاحظه نمی‌شود.

۲-۲-۱- حمایت از حیوانات در قانون ایران

قرآن کریم تا جایی به گیاهان ارزش می‌گذارد که به آن‌ها سوگند یاد می‌نماید، آنجا که در اول سوره تین، به دو میوه انجیر و زیتون سوگند می‌خورد و آن دو را بر شهر مکه بلد امین مقدم می‌دارد (تین/۲-۱). بهشت خداوند که جایگاه نیکوکاران است، باغ نامیده است که مظهر سبزی و طراوت است (آل عمران/۱۵؛ سبا/۱۵؛ فتح/۱۷). قرآن کریم تعبیری ویژه، دقیق و جامع درباره گیاهان و درختان دارد و آن کلمه متاع است (حسینی، ۱۳۸۲: ۱۰۰-۸۷). خداوند متعال می‌فرماید: «بعضی گیاهان و درختان جنگل‌ها و مرتع‌ها، متاع زندگی بشرنند» (نازعات/۳۳؛ عبس/۳۲). یکی از توصیه‌های اسلام کاشتن درخت و نهال است که در حفظ محیط زیست دارای اهمیت ویژه است. در این باره پیامبر می‌فرماید: «اگر عمر جهان پایان یا بدو قیامت برسد و یکی از شما، نهالی به دست داشته باشید، چنانچه به‌قدر کاشتن آن فرصت باشد، باید فرصت را از دست ندهد و آن را بکارد» (نوری، ۱۴۰۸: ۴۶۰). «این حدیث عصاره اخلاقیات زیست‌محیطی اسلام است، حتی وقتی هیچ امیدی وجود ندارد، درخت‌کاری باید ادامه یابد، زیرا فی‌نفسه عمل خیر است. کاشتن نهال حافظ ادامه حیات است، حتی اگر هیچ سودی از آن به‌دست نیاید. نظریه استفاده پایدار را می‌توان از این سخن قرآن دریافت که زندگی با برقراری توازن معین در هر چیز تداوم می‌یابد» (حدادی، ۱۳۷۸: ۸۵-۵۶).

«اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حفاظت از محیط زیست را یک وظیفه همگانی می‌داند. به‌موجب این اصل فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن‌که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است» (سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۸: ۳/۱). «مقررات حقوق کیفری ایران حفاظت از گونه‌های جانوری را در مواد ۶۷۹ و ۶۸۰ قانون مجازات اسلامی به‌طور خاص مورد توجه قرار داده و از توجه به حقوق حیوانات غافل نمانده است. ماده ۶۸۰ در خصوص شکار و صید، هرگونه اقدام غیرقانونی و بدون مجوز علیه حیواناتی که در خشکی زندگی می‌کنند، در قالب شکار و همچنین کلیه حیوانات آبی در قالب صید را جرم‌انگاری نموده و مجازات حبس از سه‌ماه تا سه‌سال و یا جزای نقدی از یک و نیم‌میلیون ریال تا هیجده‌میلیون ریال را برای مرتکب تعیین کرده است» (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۸۸: ۹۴-۷۷).

قانون اراضی مستحدث، بند «ز» ماده ۶ قانون حفاظت و بهره برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۴، از جمله قوانینی هستند که با هدف حمایت از منابع زمینی، آلودگی آب را مورد توجه قرار داده‌اند.

درجهت جلوگیری از تخریب منابع طبیعی و گونه جاندار غیرانسان، مواد ۲۴ تا ۴۷ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع مصوب ۱۳۴۶، مواد ۱۰، ۱۱، ۱۲ و ۱۳ قانون شکار و صید، ماده واحده لایحه قانونی جلوگیری از هرگونه تجاوز و تصرف عدوانی و غصب و مزاحمت و ممانعت از حق نسبت به املاک مزروعی، باغات و قلمستان‌ها، منابع آب، همچنین تأسیسات کشاورزی و دامداری و کشت و صنعت و جنگل‌ها و اراضی ملی‌شده و ملی واقع در داخل و یا خارج از محدوده شهرها و روستاها مصوب ۱۳۵۸، مواد ۱ و ۶ لایحه قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۷۱ به این موضوع توجه کرده‌اند.

۲-۳- حمایت از قربانیان انسانی جرایم زیست‌محیطی

محیط زیست و حفاظت و حمایت از آن یک قرن و اندی است که به‌عنوان یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های بشری مطرح بوده و در نزد صاحب‌نظران حقوق کشورهای دنیا مثل انگلستان، کانادا و امثال آن‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. حقوق محیط زیست به شاخه‌های تخصصی تقسیم شده و شعبی مثل حقوق حیوانات، حقوق گیاهان و ... در سطح بین‌الملل دارای مجلات تخصصی و علمی هستند. این کشورها دارای قوانین مناسبی هستند، ولی متأسفانه در کشور ما به این مهم با تأخیر و پس از بین‌رفتن قسمت زیادی از منابع محیط زیست توجه شده است و در حال حاضر هم دارای قانون مدون و محکمی نیست و باید برای رسیدن به نقطه مطلوب تلاش بیشتری شود. این در حالی است که هزاران سال قبل، مبانی حقوقی محیط زیست در دین مبین اسلام وجود داشته و حقوق جانداران و به تعبیری محیط زیست قابل احترام دانسته شده است و حفاظت از محیط زیست توصیه شده است. در این قسمت سعی شده است حمایت از بزه‌دیدگان جرایم مربوط به محیط زیست در قانون مجازات اسلامی جمهوری اسلامی ایران تبیین شود.

«ازجمله تدابیر قانونی دیگر در حوزه مدیریت قانونی مسائل و موضوعات زیست‌محیطی می‌توان به: بند ۸ تبصره ۱۰ برنامه اول مصوب ۱۳۶۸ مبنی بر ممانعت از تخریب و انهدام زیستگاه‌های حیات کشور، تبصره ۸۱ و ۸۲ برنامه دوم مصوب ۱۳۷۳ مبنی بر اجرای پروژه‌ها و طرح‌های بزرگ براساس ارزیابی الگوهای زیست‌محیطی، جلوگیری از شکار بی‌رویه و نابودی تنوع زیست‌محیطی مندرج در ماده ۱۰۴ برنامه سوم مصوب ۱۳۷۸ و ماده ۶۷ برنامه چهارم مصوب ۱۳۸۳ با موضوع جلوگیری از شکار بی‌رویه و نابودی تنوع زیستی با محدودکردن پروانه حمل اسلحه شکاری و تأسیس صندوق ملی محیط زیست اشاره کرد» (خالقی، ۱۳۸۹: ۱۷۲-۱۵۵).

«تاچندی پیش در کشور ما مقررات خاصی برای رعایت شرایط مطلوب برای حیوانات مورد استفاده در آزمایشگاه وجود نداشت، اما اکنون با استفاده از مقررات موجود در کشور و بهره‌گیری از اطلاعات مشابه در سایر کشورهای جهان کدهایی جهت رعایت شرایط مناسب زندگی حیوانات از بدو ورود به آزمایشگاه تا زمان خروج از مطالعات آزمایشگاهی تدوین شده است» (آل داوود و همکاران، ۱۳۸۴: ۶۴-۵۵).

در رابطه با موضوع آلودگی آبی و گونه دریایی، شکار و صید غیرمجاز، ازجمله موضوعاتی است که درجهت حمایت از گونه‌های جانوری در قوانین ایران مورد توجه قرار گرفته است. بالأخص مواد ۱۰ تا ۱۳ قانون صید و شکار مصوب ۱۳۴۶ که به میزان مجازات و تشدید مجازات پرداخته است. ماده ۱۳ قانون حفاظت دریاها و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی مصوب ۱۳۵۴، ماده ۱ لایحه قانونی مجازات صید غیرمجاز از دریای خزر و خلیج فارس مصوب ۱۳۵۸، ماده ۱۸ قانون مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲، ماده ۲۲ قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۴، ماده ۶۰ قانون آب و نحوه ملی‌شدن آب مصوب ۱۳۴۷، ماده ۴۶ قانون توزیع عادلانه آب مصوب ۱۳۶۱، بند «د» ماده ۱۲ قانون شکار و صید، ماده ۲ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی مصوب ۱۳۵۴، ماده ۱۱ قانون اراضی مستحدث مصوب ۱۳۵۴، بند «ز» ماده ۶

جرم مستقلی شناسایی نکرده‌اند (برهانی، ۱۳۹۴: ۴۴-۱۹)، اما قانون‌گذار به پذیرش تفسیر موسع از مفسدفی الارض دست یازیده است و باتوجه به مصلحت‌هایی که تشخیص داده است، به پذیرش کاربردی آن، انگشت صحه گذاشته است. حال، جدای از بررسی تحلیلی و موردی ماده ۲۸۶ که از حوصله این پژوهش هم خارج است، تنها اکتفا می‌کنیم بدین توضیحات که یکی از شرایط لازم برای مفسد محسوب کردن فرد، این است که اعمال ارتكابی چون پخش مواد سمی و میکروبی و خطرناک که به بحث ما هم مربوط می‌شود، به صورت گسترده می‌باشد؛ دیگر آن که، این جرم، دارای سوءنیت عام و سوءنیت خاص می‌باشد.

۳- حمایت کیفری از بزهدیدگان جرایم زیست‌محیطی در اسناد بین‌المللی

در حمایت از محیط زیست اسناد بین‌المللی متعددی به تصویب رسیده است. اعلامیه استکهلم از مهم‌ترین این اسناد است. اعلامیه «استکهلم» دو اصل مهم را مقرر داشته است که عبارت است از: ۱- در اصل ۲۱ می‌گوید: دولت‌ها در مورد فعالیت‌هایی که در قلمرو آن‌ها صورت می‌گیرد و به محیط زیست لطمه وارد می‌آورد، مسؤولیت کامل دارند؛ ۲- در اصل ۲۲ مقرر می‌دارد: دولت‌ها توافق کرده‌اند که در گسترش حقوق بین‌الملل تشریک مساعی کرده و نسبت به جبران خسارت قربانیان آلودگی و خسارات زیست‌محیطی همکاری نمایند. چنانچه مشاهده می‌شود در این اعلامیه بر مسؤولیت دولت‌ها و جبران خسارت قربانیان آلودگی و صدمات زیست‌محیطی، تأکید شده است. درواقع، آنچه مشاهده می‌شود، این است که این بیانیه از منابع حقوق نرم (منابع غیرالزام‌آور) است و در ابتدا لازم‌الاجرا نمی‌باشد، گاهی به لحاظ این که درصدد بیان یک قاعده حقوقی است، می‌تواند در توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست مؤثر باشد. درعین حال که کنفرانس استکهلم اقدام بسیار اساسی در زمینه حفاظت از محیط زیست بود، اما پس از گذشت چند سال مشکلات جدیدی گریبانگیر محیط زیست گردید که نیاز به وضع مقررات جدیدی احساس شد. به‌عنوان مثال آلودگی‌های فرامرزی یا مرز گذر معضل جدیدی برای محیط زیست گردید، لذا جهت حل این مشکل در ۱۳ نوامبر سال ۱۹۷۹ در شهر ژنو کنوانسیون با عنوان «کنوانسیون

در قانون مجازات اسلامی، قانون‌گذار ماده‌ای عام و کلی در این مورد وضع کرده است که می‌توان آن را ناظر به جرایم زیست‌محیطی در مفهوم عام دانست. به موجب ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی، «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود، از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیربهداشتی فضولات انسانی و مواد زائد، ریختن مواد مسموم‌کننده در رودخانه‌ها، زباله در خیابان‌ها و کشتار غیرمجاز دام، استفاده غیرمجاز فاضلاب خام یا پس آب تصفیه‌خانه‌ای فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می‌باشد و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند، به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد.» چنانچه ملاحظه می‌شود در صدر ماده قانون‌گذار از واژه «تهدید علیه بهداشت عمومی» استفاده شده است و این توهم را در ذهن ایجاد می‌کند که ماده مذکور ناظر به جرایم زیست‌محیطی نمی‌باشد. این ابهام با مراجعه به تبصره ۱ همان ماده اصلاحی سال ۱۳۷۶ رفع می‌شود، زیرا در این تبصره تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست در کنار هم آمده است و درواقع این دو مفهوم را می‌توان مترادف یکدیگر قلمداد کرد. بدیهی است مصادیق آلودگی محیط زیست یا تهدید علیه بهداشت عمومی حصری نیست، بلکه جنبه تمثیلی دارد که باتوجه به تبصره ۱ ماده مذکور، تشخیص آن حسب مورد برعهده وزارت بهداشت، درمان آموزش پزشکی، سازمان محیط زیست و سازمان دامپزشکی خواهد بود، ضمن این که در تبصره ۲ همین ماده آلودگی محیط زیست تعریف شده است.

اما بهتر است که قبل از پرداختن به ماده ۶۸۸ توجهی داشته باشیم به ماده ۲۸۶ که به‌نوعی رویکرد جدیدی می‌باشد، در گستره قانون مجازات اسلامی قانون‌گذار ایران در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ ضمانت اجرای شدیدی‌تری برای آلودگی محیط زیستی در نظر گرفته و چنین مقرر می‌دارد که: «هرکس به‌طور گسترده به پخش مواد سمی و میکروبی و خطرناک، به‌گونه‌ای که موجب اختلال شدید در نظم عمومی کشور، ناامنی یا ورود خسارت عمده به تمامیت جسمانی افراد یا اموال عمومی و خصوصی، در حد وسیع گردد، مفسدفی الارض محسوب و به اعدام محکوم می‌گردد.» در این بین، هرچند برخی چنین می‌اندیشند که مجازات مقرر در این ماده، مستند قابل اتکایی در فقه اسلامی ندارد و بیشتر فقها آن را به‌عنوان

آلودگی‌های هوایی مرز گذر دوربرد از راه دور» تصویب شد، البته در سال‌های بعد چندین پروتکل الحاقی به این کنوانسیون نیز به تصویب رسید.

«بیست‌سال پس از کنفرانس استکهلم، اعلامیه ریو به تصویب رسید. «این سند درحقیقت تأکیدی مجدد بر اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم است و درصدد است راه میانه‌ای از طرق گوناگون برگزیند» (کیس، ۱۳۷۹: ۲۸/۱). همچنین این اعلامیه به موضوع «توسعه پایدار» پرداخته است، بدین معنی که توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست را با هم مورد توجه قرار می‌دهد. کنفرانس‌های متعدد دیگری نیز در زمینه محیط زیست برگزار شده که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به کنفرانس‌های نیویورک و کیوتو اشاره کرد» (لواسانی، ۱۳۷۲: ۵۷-۵۶). پس از گذشت ۱۰ سال از کنفرانس ریو، کنفرانس ۲۰۰۲ ژوهانسبورگ به تصویب رسید. «در این اجلاس راه‌های مبارزه با فقر، تخریب محیط زیست، مقابله با رشد بی‌رویه جمعیت و ... مورد بررسی قرار گرفت و در پایان نیز سندی جهت اجرایی کردن تصمیمات متخذه به تصویب رسید» (سند، ۱۳۷۹: ۱۸۷/۱-۱۷۲)، اما واقعیت امر این است که در گسترده بین‌المللی، ضمانت اجرای کیفری، فقط نسبت به جرایم محیط زیستی که در نتیجه مخاصمات مسلحانه به‌وجود آمده است، پیش‌بینی گردیده است. جنایت جنگی تخریب محیط زیست در صورتی یک جنایت بین‌المللی است که در چهارچوب یک درگیری مسلحانه بین‌المللی رخ دهد یا با آن همراه باشد، این درحالی است که اکوساید چه در زمان صلح و چه در زمان درگیری‌های مسلحانه به‌طور یکسان اعمال می‌شود. از سوی دیگر، یکی از مشکلات مفهومی اساسنامه رم، تمرکز آن بر مجرمیت اشخاص حقیقی و مستثنی کردن جرم اشخاص حقوقی است (ماده ۲۵)، اما از آنجا که طبق پیش‌بینی‌ها با شدت یافتن آستانه اکوساید، عاملان اصلی آن اشخاص حقوقی یا دولت‌ها خواهند بود و برای قضاوت مؤثر بر جنایت اکوساید امکان دارد صرفاً بر مبحث مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی و دولتی متمرکز شد، درحالی‌که این شکل از مسؤولیت کیفری در حال حاضر در حقوق بین‌الملل کیفری وجود ندارد. در هر صورت بحث در مورد اکوساید ممکن است پتانسیل ایجاد نوآوری در این زمینه را در عرصه حقوق بین‌الملل ایجاد کند.

جامعه جهانی تا به حال نتوانسته است به تدوین و جرم‌انگاری جرایم زیست‌محیطی بپردازد و این امر به حقوق داخلی دولت‌ها واگذار شده است (Gibbs, 2010: 67) و تنها جرایم زیست‌محیطی در اساسنامه سال ۱۹۹۸ رم تحت شرایطی، در زیرمجموعه جرایم جنگی قابل مجازات می‌باشند. این در حالی است که حقوق بین‌الملل امروزه در پی جرم‌انگاری بین‌المللی جرایمی همانند شکنجه، ارتشاء و تروریسم می‌باشد. در این حالت این سؤال مطرح می‌شود که آیا جرایم و آسیب‌های زیست‌محیطی را نمی‌توان در حد و اندازه جرایم یاد شده دانست (Wattad, 2009: 54). این سؤال از آن جهت دارای اهمیت می‌باشد که مسأله محیط زیست و آسیب‌های وارد به آن یکی از معضلات بشریت می‌باشد و نکته قابل توجه اینجاست آسیب‌هایی که در زمان صلح توسط انسان به محیط زیست وارد می‌شود، بسیار بیشتر از آسیب‌هایی است که در زمان جنگ اتفاق می‌افتد و جرایم زیست‌محیطی اغلب در زمان صلح به منظور استفاده ابزاری برای به‌دست‌آوردن منافع و درآمدهای کلان صورت می‌گیرند. عمده‌ترین چالش در جرم‌انگاری زیست‌محیطی نهادینه کردن و تثبیت عمق فاجعه و تأثیر نگران‌کننده رفتارهایی است که می‌تواند محیط زیست جهانی را به سمت دگرگونی سوق دهد و زندگی بشر را با خطر مواجه سازد. بنابراین جامعه جهانی ناگزیر است از تجربیات گذشته خود در برخورد با سایر جرایم بین‌المللی بهره جوید و نیز با همکاری‌های بین‌المللی بر چالش‌ها و اختلافات موجود در تدوین شاخص‌های جرم‌انگاری زیست‌محیطی به‌عنوان یک سند بین‌المللی فائق آید تا بتوان با قاطعیت بیشتری با آسیب‌ها و تخریب‌های زیست‌محیطی مبارزه نمود.

نتیجه‌گیری

بررسی رویکرد فقه، حقوق کیفری ایران و حقوق کیفری بین‌المللی نسبت به قربانیان جرایم زیست‌محیطی نشان داد که در فقه، بر حمایت از عناصر چندگانه طبیعت شامل آب، خاک (زمین)، گیاهان و گونه‌های جاندار انسانی و غیرانسانی تأکید شده است. در حقوق کیفری ایران از جرایم زیست‌محیطی در قوانین و مقررات گوناگون سخن به میان آمده است، از این رو می‌توان گفت که حمایت از بزه‌دیدگان جرایم زیست‌محیطی در این باره از پراکندگی برخوردار است، یعنی موضوعات مختلف

الف. منابع فارسی و عربی

- قرآن کریم.

- احمدی، علی؛ موسوی، سیدرضا و رکنی، محمود علی (۱۳۹۱). «بررسی جنبه‌های مختلف جرم در قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا». نخستین همایش ملی حقوق محیط زیست و منابع طبیعی زاگرس، ۱۰-۱.

- آل داوود، سیدجاوید؛ جوادزاده بلوری، عباس؛ صادقی، هبیت اله؛ سبزیبایی، میرعلی محمد؛ لطیفی، سید محمود؛ نوروزیان، رمضان و اردشیرلاریجانی، محمدباقر (۱۳۸۴). «تدوین کدهای لازم برای کار بر روی حیوانات آزمایشگاهی». مجله دانشگاه علوم پزشکی بابل، ۸(۵): ۵۵-۶۴.

- برهانی، محسن (۱۳۹۴). «افساد فی الارض - ابهام مفهومی - مفاسد عملی (تحلیل قانونی ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی)». نشریه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۳(۳): ۱۹-۴۴.

- بیگزاده، ابراهیم و افشاری، مریم (۱۳۹۰). «تغییرات آب و هوایی از امنیت بین‌المللی تا امنیت انسانی در حقوق بین‌الملل». ویژه‌نامه تحقیقات حقوقی، ۲(۵): ۲۱۱ - ۲۴۳.

- حدادی، محسن (۱۳۷۸). «مبانی اخلاق زیست‌محیطی در ادیان». ماهنامه پژوهشی اطلاعات حکمت و معرفت، ۳(۳): ۵۶-۸۵.

- حسینی، سیدعلی (۱۳۸۲). «طبیعت مخلوق خداوند». فصلنامه فرهنگ جهاد، ۲(۴): ۸۷-۱۰۰.

- خالقی، ابوالفتح (۱۳۸۹). «تحلیل تدابیر کیفری ملی در حفاظت از گونه‌های جانوری با تأملی بر اسناد فراملی». فصلنامه حقوق (مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی)، ۴۰(۴): ۱۵۵-۱۷۲.

- خالقی، ابوالفتح و رشوادی، حجت‌الله (۱۳۹۲). «سیاست تقنینی کیفری ایران در صیانت از منابع آب با عنایت به اسناد بین‌المللی». نشریه پژوهش حقوق کیفری، ۲(۳): ۱۱۹-۱۴۱.

زیست‌محیطی در مقررات جداگانه مورد توجه قرار گرفته است و به عبارت دیگر، جرایم زیست‌محیطی از عنصر قانونی متعددی برخوردارند، درحالی که در حقوق بین‌الملل این موضوع وجود ندارد. اکثر اسناد بین‌المللی به جرم زیست‌محیطی فراملی تأکید داشته و در راستای حمایت از آن، بالأخص از جنبه حمایت غیرکیفری برآمده‌اند. حقوق داخلی ایران و بین‌الملل از نظر تعیین جرم زیست‌محیطی و تدوین عنصر قانونی آن با یکدیگر تفاوت دارند، یعنی این جرم در حقوق داخلی به شکل مشخص وجود دارد، اما در حقوق بین‌الملل چنین نیست. باوجود آن که در حقوق ایران جرایم زیست‌محیطی متعددی در قوانین و مقررات مختلف پیش‌بینی شده است، اما این جرایم از جایگاه مشخصی در طبقه‌بندی مربوط برخوردار نیستند، یعنی مشخص نشده است که جرایم زیست‌محیطی در قلمرو جرایم علیه اموال است و یا جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی و مانند آن است که چند دلیل برای این موضوع وجود دارد: نخست آنکه ویژگی‌های گوناگونی که موضوعات جرایم زیست‌محیطی دارند، به‌گونه‌ای است که نمی‌توان آن‌ها را درون یک طبقه‌بندی قرار داد و دیگر آن که این جرایم به دلیل این که بزه دیده مشخصی یا مستقیمی ندارد، قابلیت طبقه‌بندی با قانون حاضر را ندارد.

ملاحظات اخلاقی: در پژوهش انجام‌شده، حفظ اصالت متون و امانت‌داری در نقل گفتار، به‌عنوان مهم‌ترین بایسته‌های اخلاقی، مورد نظر نویسندگان بوده است.

تعارض منافع: تدوین این مقاله، فاقد هرگونه تعارض منافی بوده است.

سهم نویسندگان: نگارش و تنظیم مقاله مشترکاً توسط نویسندگان انجام گرفته است.

تشکر و قدردانی: از تمامی کسانی که ما را در تهیه این مقاله یاری رسانده‌اند، سپاسگزاریم.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش بدون تأمین اعتبار مالی انجام گرفته است.

منابع و مأخذ

کیفری». مجله حقوق پزشکی، ویژه‌نامه نوآوری حقوقی: ۳(۱): ۴۶۶-۶۸۷

- کیس، الکساندر (۱۳۷۹). مقدمه‌ای بر حقوق بین‌الملل محیط زیست. ترجمه محمدحسن حبیبی، جلد اول، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- گرجی فرد، حمیدرضا (۱۳۹۵). جرم‌شناسی سبز. چاپ اول، تهران: انتشارات میزان

- لواسانی، احمد (۱۳۷۲). کنفرانس بین‌المللی محیط زیست در ریو. چاپ اول، تهران: اداره نشر وزارت امور خارجه.

- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۳). بحارالانوار الجامعه لدرر أخبار الائمة الاطهار (ع). جلد سوم، چاپ هفتم، بیروت: مؤسسه الوفاء.

- نوری، میرزاحسین (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت لإحياء التراث.

- وایت، راب (۱۳۹۴). جرایم زیست‌محیطی فراملی (به‌سوی جرم‌شناسی جهان بوم). ترجمه حمیدرضا دانش ناری، چاپ اول، تهران: چاپ و نشر روناس.

- وفادار، علی (۱۳۸۶). «تعهد و مسؤولیت دولت‌ها در رعایت محیط زیست». نشریه علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۹(۱): ۱۰۱-۱۱۰.

ب. منابع انگلیسی

- Emmons, K & Others (2011). "Crimes against environment Green Criminology and research challenges in Slovenia." *Journal of Criminal Justice and Security*2(4): 577-580.

- Gibbs, C; Gore, M.L; Mcgarrell, E.F & Rivers, L (2010). "Introducing conservation criminology towards interdisciplinary scholarship on environmental crimes and risks". *British Journal of Criminology*, 50(1): 124-144.

- Wattad, M.S.A (2009). "Rome statue and captain planer: What lies between crime against humanity and natural environment". *Fordham Envtl. L. Rev*, 19(2): 235-265.

- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). مفردات الفاظ القرآن. تحقیق صفوان عدنان داودی، چاپ اول، بیروت: دارالعلم الدار الشامیه.

- رضانی قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۸۸). «حمایت کیفری از گونه‌های جانوری در ایران». مجله علوم محیطی، ۷(۲): ۷۷-۹۴.

- زارع مهدوی، قادر و دانش ناری، حمیدرضا (۱۳۹۵). امنیت بین‌المللی و جرایم زیست‌محیطی. چاپ اول، تهران: انتشارات میزان.

- سازمان حفاظت محیط زیست (۱۳۸۸). مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست ایران. جلد اول، چاپ سوم، تهران: انتشارات چتر دانش.

- سند، بیتراچ (۱۳۷۹). نقش سازمان‌های بین‌المللی در تحول تدریجی حقوق محیط زیست. ترجمه محمدحسین حبیبی، جلد اول، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- سودمندی، عبدالمجید (۱۳۹۸). «بهبود ضوابط کیفری و نوآوری‌های قانون هوای پاک در مقایسه با قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا». مجله پژوهش حقوق کیفری، ۲(۲۷): ۹-۴۱.

- صفاری، علی (۱۳۹۱). جرم‌شناسی انتقادی و انواع آن (مقالاتی در جرم‌شناسی و کیفرشناسی). چاپ اول، تهران: انتشارات جنگل/جاودانه.

- طباطبایی، محمدحسین (۱۴۱۷). تفسیر نمونه میزان. جلد شانزدهم و هفدهم، چاپ سوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

- طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن. تحقیق و مقدمه محمدجواد بلاغی، جلد اول، چاپ سوم، تهران: انتشارات ناصرخسرو.

- کنارکوهی، رحیم؛ پاکنهاد، امیر و ایروانیان، امیر (۱۴۰۰). «جرایم تهدیدکننده بهداشت عمومی آب و خاک از منظر حقوق